

INFORMACIONS

Sentiments identitaris, nacionalismes i ús de la història. Aportacions historiogràfiques recents

Marc Xifró i Collsamata

HISTORIADOR

Els dies 6, 13, 20 i 27 de març del 2001, tingueren lloc quatre conferències públiques a la sala d'actes de la Residència d'Investigadors del carrer de les Egipcíaques de Barcelona. Aquest cicle de conferències, organitzat per la Residència d'Investigadors del Consell Superior d'Investigacions Científiques i la Generalitat de Catalunya, fou coordinat pel doctor Borja de Riquer amb la intenció de fer ressaltar les aportacions historiogràfiques recents a l'estudi dels sentiments identitaris, dels nacionalismes i de l'ús de la història. Les obres triades pel coordinador foren les cinc següents, per ordre de presentació: *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscos i clarors de la il·lustració* (Barcelona, Edicions 62, 1996) i *L'alternativa catalana (1700-1714-1740)*. *Ramon de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes* (Vic, Eumo, 2001), ambdues obres d'Ernest Lluch; *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya* (Vic, Eumo, 2000), de Borja de Riquer; *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder* (Barcelona, Crítica, 2000), de Juan Sisinio Pérez-Garzón, Eduardo Mangrano, Ramón López Facal i Amora Rivière; i *Els precedents del catalanisme* (Barcelona, Empúries, 2000), de Pere Anguera. Foren presentades pels seus respectius autors llevat de les obres del malaguanyat Ernest Lluch, la presentació de les quals fou a càrrec de Joaquim Albareda.

Les aportacions d'Ernest Lluch

El cicle, doncs, l'obrí la presentació de les obres d'Ernest Lluch a càrrec de Joaquim Albareda (Universitat Pompeu Fabra), moderada per Josep Fontana (Universitat Pompeu Fabra). *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la il·lustració* i *L'alternativa catalana (1700-1714-1740)* constitueixen una lectura del segle XVIII diferent de la que havien fet Ferran Soldevila o Pierre Vilar. Així, aquest segle no hauria de ser definit com un segle nacionalment buit, atès que s'hi fa palesa l'existència d'una alternativa política catalana al règim borbònic. Aquest plantejament segueix la línia ja establerta per Lluch en els seus treballs anteriors d'història econòmica dedicats al segle XVIII, entre els quals destaca la seva obra més rellevant, *El pensament econòmic a Catalunya, 1760-1840*, publicada l'any 1973. Cal fer esment de l'interès general de l'autor pel segle XVIII a Catalunya, una mostra del qual és una de les seves altres obres: *La Catalunya del segle XVIII i la lluita contra l'absolutisme centralista. El «proyecto del abogado general del público», de Francesc Romà i Rossell* (Barcelona, Ariel, 1970), la personalitat del qual és represa en l'estudi portat a cap en l'obra presentada, *La Catalunya vençuda del segle XVIII*.

Del conjunt de les dues obres d'Ernest Lluch presentades es destacà la successió durant el segle estudiat de tres moviments defensors d'una alternativa a l'absolutisme borbònic. Cronològicament, aquests s'haurien concretat en l'austriacisme, en el cameralisme (cal recordar que el cameralisme és un conjunt de doctrines econòmiques nascudes, en el món germànic, del mercantilisme preponderant en l'època) i en un projecte il·lustrat.

En l'estudi del moviment austriacista, l'autor dóna una dimensió internacional a la qüestió de l'alternativa a la monarquia borbònica quan hi evidencia el pes de l'exili vienès. Dues personalitats rellevants, indispensables per comprendre el procés de formació de l'alternativa al règim borbònic, són el secretari de l'emperador, Ramon de Vilana, i el subaltern d'aquest últim, J. Amor de Soria. Aquest, autor d'un text titulat *Via fora una nova Espanya*, proposava o la constitució d'un regne format per tres territoris diferents o la independència de l'antiga corona d'Aragó sota la vigilància d'Anglaterra. En el cas de l'existència d'un estat plural, Amor de Soria també proposava la reforma de la fiscalitat com a mitjà d'evitar la conflictivitat entre les diferents parts del regne, ja que la

discòrdia existent entre Castella i la corona d'Aragó procedia de la ineficàcia de l'anterior règim austriacista, en què la corona d'Aragó quedava al marge dels beneficis de la cort i Castella portava el pes de la política expansionista de la monarquia. Aquestes crítiques i d'altres de caràcter tècnic constituïen, juntament amb les aportacions de caràcter més polític de Ramon de Vilana, una alternativa al règim borbònic. Tanmateix, per una qüestió d'eficàcia, s'hi acabava donant més protagonisme legislatiu si bé aquesta posició no s'ha d'interpretar com una tendència absolutista sinó com la conseqüència d'una tendència constitucionalista que es nodria dels models anglès i holandès. Pel que fa a la cronologia del moviment austriacista, dos moments cabdals ressalten durant la primera meitat del segle XVIII: la firma del tractat de Rastatt i la guerra de Polònia.

Entre els anys 1760 i 1780, l'estratègia de pressió internacional assenyalada és substituïda pel cameralisme, adoptat pel Partit Aragonès i del qual formaren part F. Romaní Rossell o personalitats com ara Antoni de Capmany. Tot assumint el canvi dinàstic, aquesta nova línia política es constituí amb la intenció d'influir sobre els esdeveniments interns. Sota l'influx de models com ara el règim reformista de Maria Teresa d'Àustria o el de Prússia, el moviment cameralista posà en evidència determinats elements diferencials de la corona d'Aragó, com per exemple l'existència d'una estructura econòmica fomentada sobre els gremis i font de força industrial, en contraposició amb la política econòmica de Jovellanos. Així, aquest i altres elements diferencials haurien conduït a la demanda, l'any 1760, sota el regnat de Carles III, d'un cert retorn a velles institucions.

El cameralisme donà pas al projecte il·lustrat impulsat també per personalitats com ara Antoni de Capmany i Jaume Caresmar o per institucions com ara la Junta de Comerç de Barcelona. Tanmateix, a partir de 1780 determinades institucions militars o paraestatals, l'actuació de les quals no era el resultat de cap pressió social, devien haver tingut un paper dinamitzador important segons Ernest Lluch. Així, les reivindicacions catalanes del segle XIX devien provenir, sense solució de continuïtat, de les demandes no satisfetes del segle XVIII. L'oposició es devia manifestar contra el model polític borbònic, o sigui contra el despotisme il·lustrat, i per tant la qüestió de la identitat catalana no hi devia haver tingut un paper destacable segons interpretaren Joaquim Albareda, Josep Fontana i Borja de Riquer.

Les tesis de Borja de Riquer

El dia 13 de març tingué lloc la presentació del llibre *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, de Borja de Riquer (Universitat Autònoma de Barcelona), a càrrec del mateix autor. L'acte fou moderat per Joan B. Culla (Universitat Autònoma de Barcelona). En la presentació, l'autor posà en relleu dos aspectes de la seva obra, compendi de textos redactats entre els anys vuitanta i noranta.

El primer aspecte és la motivació de l'obra lligada a l'actualitat política, malgrat que només s'hi faci referència a manifestacions d'historiadors i institucions acadèmiques. En efecte, l'autor considerà que aquestes manifestacions havien de ser contestades per la tergiversació de la història d'Espanya que comportaven. Més concretament, foren citades, d'una banda, l'obra col·lectiva *España. Reflexiones sobre el ser de España* (Madrid, Real Academia de la Historia, 1997) i, de l'altra, les obres de l'historiador Juan Pablo Fusi. A més del vessant històric, l'obra presentada responia, doncs, a un posicionament cívic de l'autor.

Pel que fa al segon aspecte, estrictament historiogràfic, Borja de Riquer defensà el punt de vista contemporani per observar l'aparició de la *nació*. El nacionalisme es devia donar en el període contemporani només quan la relació entre els ciutadans i les institucions hagués transformat les velles identitats. Tanmateix, a Espanya, el model centralitzador i espanyolista, hereu del model borbònic del segle XVIII, devia haver estat contestat des de diferents àmbits com ara el federalista o el catalanista. La reacció del catalanisme en el segle XIX devia ser el resultat del fracàs del procés espanyolitzador i centralitzador al qual aquell s'oposava. Tal vegada, aquest plantejament s'hauria d'analitzar en vista del que exposaria Pere Anguera en la seva intervenció (27 de març de 2001) quan parlà de l'existència d'una identitat catalana consolidada anterior a l'elaboració pròpiament catalanista, durant la segona meitat del segle XIX i el principi del XX. També convé destacar el fet que la constitució d'un estat nació no sempre és sinònim de modernitat i que l'existència de la nació pot ser prèvia a la de l'estat.

Per precisar cronològicament l'aparició del catalanisme, hom remarcà que el moment clau per a l'impuls d'aquest com a moviment polític es devia situar a partir de la Restauració. L'obra presentada és

aproximadament la continuació cronològica dels llibres d'Ernest Lluch i reforça el caràcter de continuïtat entre els segles XVIII i XIX. Un altre element que podria apropar l'obra de Lluch i la de Borja de Riquer és el caràcter d'actualització de la matèria estudiada. D'aquesta manera, tot destacant la pluralitat dels projectes nacionals d'Espanya al llarg del període estudiat, es denuncia l'orientació política del govern actual.

La perspectiva de Juan Sisinio Pérez-Garzón

La qüestió del nacionalisme, que és, evidentment, una qüestió d'actualitat, ocupà la tercera sessió. Borja de Riquer, com a coordinador d'aquest cicle de conferències, havia triat una nova perspectiva no gaire habitual com és ara la que aporta Juan Sisinio Pérez-Garzón (CSIC i recentment nomenat catedràtic d'història contemporània de la Universitat de Ciudad Real) en la seva obra, escrita juntament amb tres autors més, *La gestión de la memoria. Historia de España al servicio del poder*, en què posa de manifest l'existència del nacionalisme espanyol. Aquest llibre, definit com a valent pel moderador, fou presentat pel mateix Juan Sisinio Pérez-Garzón, que en destacà tres interrogants: el nacionalisme espanyol, l'ús de la història i, de manera oberta, quin nou ús es farà de la història.

L'obra presentada la configuren, d'una banda, els estudis fets en el marc d'un projecte titulat «Análisis de la historiografía nacionalista y regionalista contemporánea. Madrid como referente, 1975-1995» i, de l'altra, l'aportació de López Facal —coautor— sobre l'ensenyament de la història. L'interès que resumeix la posició d'aquest últim s'exposa en el seu article «La nació en l'ensenyament de la història» (*L'Avenç*, 203, maig 1996, pàg. 50-52), en què es reclama una història que doni eines per entendre el passat a fi de conèixer millor el present, tot deixant de banda les explicacions essencialistes.

El nacionalisme espanyol s'identifica amb l'estat nació, raó probable per la qual l'existència d'aquest nacionalisme no ha estat considerada; i alhora la perifèria té un rang inferior al de l'Estat. Actualment, aquesta idea, recuperada amb intencions polítiques, deu haver dut a impulsar la recuperació de tòpics espanyols dels quals el Partido Popular s'ha fet abanderat davant de la poca habilitat mostrada per l'esquerra espanyola. Aquests tòpics són Castella, la monarquia, els Reis Catòlics; en definitiva,

elements d'un discurs essencialista. Per sobre de tots, hom destacà la monarquia, element de continuïtat històrica des de temps immemorial fins a l'actualitat, amb la restauració de la democràcia. En aquest sentit s'ha d'entendre avui dia l'exaltació, sota governs de signe diferent, de la figura del rei, bé amb motiu de les commemoracions dels regnats de Carles I, Felip II i Carles III, o bé per celebrar els vint-i-cinc anys de regnat de Joan Carles I.

Amb aquest rerefons històric, Juan Sisinio Pérez-Garzón es preguntà quin era el paper de la història i quina era la funció de l'historiador, i també quina història s'havia d'ensenyar. L'obra que presentava era el resultat d'un debat existent però minimitzat per les institucions i per la influència d'un seguit d'historiadors i pensadors que, com ara Fusi o Jon Juaristi, ambdós bascos, defensen una posició políticament compromesa amb Espanya. També destacà com un problema el consum elevat d'una història no acadèmica, que s'afegeix a la problemàtica de l'ensenyament de la matèria en els nivells obligatoris. La història preponderant avui deu ser el resultat de la reproducció de l'essencialisme romàntic espanyol del segle XIX, que no s'ha posat en qüestió, a diferència del que ha succeït en altres llocs de la península on hi ha hagut una alternativa nacional. Una altra debilitat de la historiografia espanyola està en el fet de no donar prou importància al marc internacional. D'aquestes mancances es ressent l'ensenyament, que ja no és l'únic vehicle de transmissió del coneixement de la història. En efecte, la literatura i, sobretot, la televisió són mitjans de difusió que cal tenir molt en compte.

L'ensenyament d'una història d'Espanya, sovint idealitzada, seria contrarestada amb la difusió d'una visió històrica que posés en evidència l'existència de les rivalitats, les conquestes i les exclusions.

Les aportacions de Pere Anguera

En l'última sessió, a càrrec de Pere Anguera (Universitat Rovira i Virgili), que presentà el seu darrer llibre, *Els precedents del catalanisme*, fou tractada la qüestió de la identitat catalana. El moderador, Borja de Riquer, definí l'obra com el resultat d'una recerca aprofundida i d'una anàlisi que abraça tot Catalunya i que està moguda, segons ell, per la necessitat de respondre als interrogants següents: quin equilibri hi havia entre la tradició i la novetat i quin era el pes de les transformacions socials en els orígens del catalanisme.

Al final del segle XVIII i al principi del XIX, l'existència d'una consciència catalana sembla indiscutible. Aquesta ja s'havia manifestat en el rebuig de les autoritats borbòniques, resultat d'un sentiment social de repressió i d'ocupació que contrastava amb el record de la situació anterior al 1714, data després de la qual s'havia perdut la independència política en general i, en particular, el poder municipal. En efecte, la instauració de l'obligatorietat del servei militar i una nova pressió fiscal aixecaren l'oposició popular pel fet de ser contràries a les lleis establertes en les Constitucions catalanes. Aquesta manifestació d'identitat que devia ser viscuda bàsicament pel poble ja era percebuda no només pels mateixos catalans, sinó també pels viatgers estrangers, funcionaris castellans o, fins i tot, diplomàtics com ara els còsols francesos a Barcelona, que la feien palesa en els seus escrits. Així, malgrat la solidaritat peninsular durant la guerra del Francès, la reclamació de la recuperació de les llibertats antigues s'aniria manifestant a partir de la convocatòria de les Corts de Cadis. El record de 1714 expressaria la voluntat de lligar el futur polític amb la suposada democràcia antiga de la corona d'Aragó.

Els referents mítics o històrics constituïren un dels fonaments del catalanisme. No és tant una qüestió de discutir-ne l'autenticitat com de remarcar-ne la utilitat i la pervivència entre la majoria del poble menut, el qual se sentia diferent de la resta de la península, gràcies a l'existència d'una llengua, d'uns símbols i d'unes tradicions pròpies. A l'ideal popular s'afegí, a partir de la dècada dels anys quaranta i cinquanta del segle XIX, el discurs intel·lectual que, sota fórmules diferents —una de més acadèmica representada per Antoni de Bofarull i una altra de més combativa representada, per exemple, per Víctor Balaguer, que advocava per una federació monàrquica—, anà incorporant nous estaments socials al catalanisme. Ara bé, la defensa més radical de les llibertats antigues per part del poble fou contestada des dels àmbits econòmicament més forts que, per raons de viabilitat econòmica, no veien possible la recuperació de la independència.

Pere Anguera defensà, doncs, un origen del catalanisme bàsicament popular. A més, també considerà el seu llibre com una rèplica a les tesis del doble origen del catalanisme per l'influx del conservadorisme d'origen carlí i de la tendència liberal republicana. L'origen clarament borbònic del carlisme seria la refutació d'aquestes tesis. Especialista del carlisme,

Anguera defensà aquesta teoria en la seva obra *El carlisme a Catalunya, 1827-1836*, publicada l'any 1999. Cal dir que aquest plantejament no està allunyat del que establí Jaume Vicens Vives, que considerà el corrent carlí i federalista com a «*camins del catalanisme i no el catalanisme en si*», segons recorda Josep Termes (*Les arrels populars del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 1999).

Ara bé, malgrat que Pere Anguera hagi considerat l'element foralista dins del carlisme com un element menor, és evident l'existència d'un conservadorisme català que s'alimenta del pensament carlí amb intenció de defensar el pes de l'Església dins la societat catalana i un cert poder per a Catalunya, com s'hauria preconitzat des del foralisme. N'és un exemple el pensament de Joan Mañé i Flaquer (1823-1901) que rebutjà, d'altra banda, el caràcter integrista del moviment carlí.

Conclusions

En conclusió, les obres d'Ernest Lluch expressen l'existència d'un segle XVIII nacionalment vital per l'existència d'una alternativa política sòlidament estructurada que donà pas al segle XIX. Un segle que, per Borja de Riquer, veu l'aparició del nacionalisme català pel fracàs del projecte centralitzador i espanyolitzador, hereu del projecte borbònic del segle XVIII. Aquest nacionalisme conviu amb un d'espanyol de caràcter netament essencialista i lligat estretament a la concepció i formació de l'Estat, fonamentat en la monarquia, segons Juan Sisinio Pérez-Garzón. Llavors, la història esdevé un mitjà polític que té una influència en la concepció de l'ús de la història i en la seva transmissió. Finalment, Pere Anguera afegeix als plantejaments d'oposició nacional expressats en les obres d'Ernest Lluch i Borja de Riquer, l'existència d'una identitat catalana. Aquesta, viscuda intensament pel poble, és explicable per la vigència de la llengua i d'uns referents històrics mitificats.